

PERTARŲ DAŽNUMAS IR ĮVAIROVĖ SAKYTINĖJE LIETUVIŲ KALBOJE

ESMINIAI ŽODŽIAI: pertaras, tekstynas, sakytinė kalba, šnekamoji kalba, spontaninė kalba, viešoji kalba.

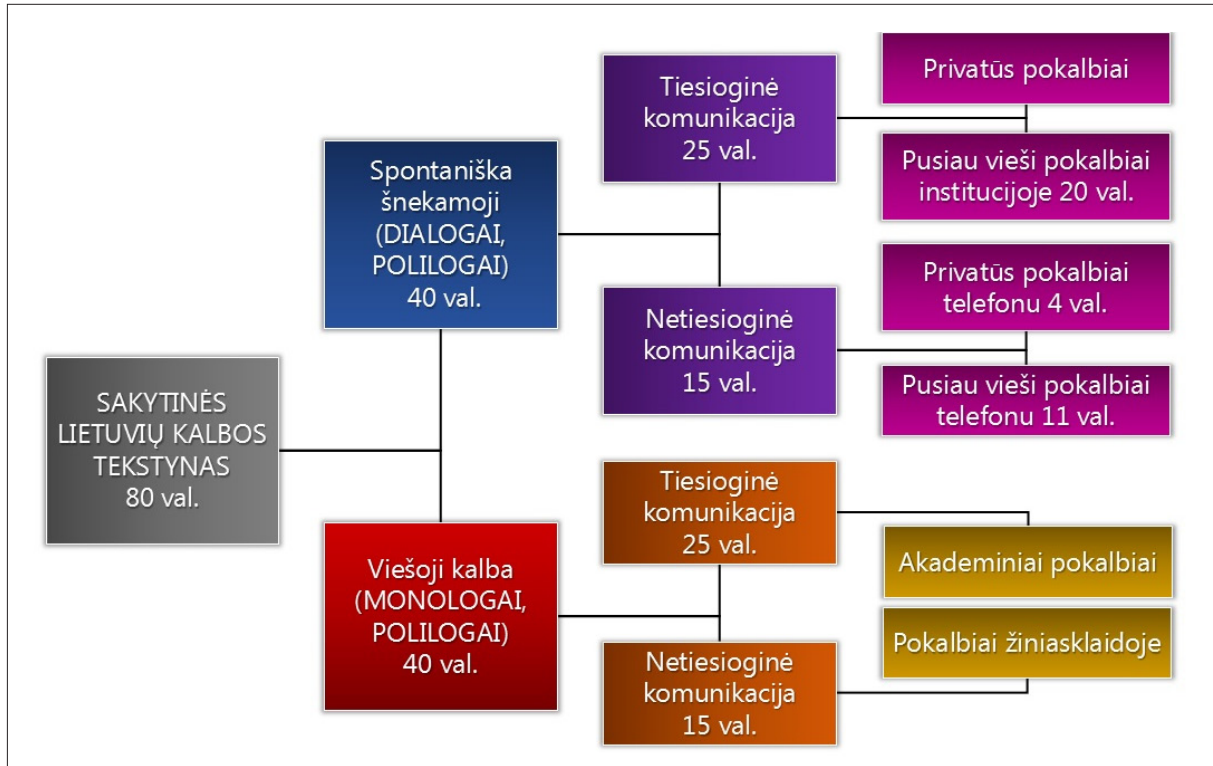
Skirti sakytinę kalbą nuo rašytinės pradėta jau XX amžiuje, tuo metu pastebėta, kad šios dvi atmainos skiriasi savo raiška ir ypatybėmis. Tuo pat metu padidėjo dėmesys kalbai kaip bendravimo priemonei, pagausėjo šios srities terminų ir sąvokų. Svarbus buvo Ferdinando de Saussure'o kalbos ir šnekos (kalbėjimo) (*langue / parole*) atskyrimas (Nauckūnaitė 2003: 78). Pradėjus daugiau tirti šnekamąją kalbą pastebėta, kad ją lengva atpažinti iš nenorminių lyčių, tarmybių, žargonų vartojimo, ypač dažnų pakartojimų, įvairių formų trumpinimų, daugybės pertarų ir kitokių kalbinių vienetų (Dabašinskienė 2008). Anot Kazimiero Župerkos (1997), čia veikia du priešingi polinkiai: kalbos trumpinimas, susijęs su greitakalbe, spontaniškumu, informacijos kiekiu, patogumu, ir kalbinis perteklius, rodantis besaikį tam tikrų leksinių elementų vartojimą. Be to, šnekamoji kalba priklauso nuo daugelio veiksnių, žmogus kalbėdamas prisitaiko prie aplinkos, pašnekovo. Vienaip šnekama viešojoje erdvėje, įstaigose, kitaip – neoficialioje aplinkoje, namuose.

Lietuvių kalbotyroje plačiai analizuojamos rašytinių šaltinių funkcinė stilių ypatybės, tačiau vis dar trūksta išsamesnės sakytinės kalbos analizės. Sakytinė kalba (o ypač spontaninė šnekamoji) labai skiriasi nuo rašytinės: čia svarbios komunikacinė, socialinio bendravimo funkcijos, lemiančios kitoki nei rašytiniuose tekstuose kalbos elementų pasiskirstymą. Be to, pastebėta, kad, keičiantis pokalbių situacijai, temai, pokalbio dalyviams, skiriasi ir vartojama leksika, kalbos dalių ir gramatinių formų vartojimo dažnumas (Kamandulytė, Tuškevičiūtė 2008; Dabašinskienė, Kamandulytė 2009; Kamandulytė-Merfeldienė, Godliauskas 2014), todėl įdomu ir prasminga analizuoti įvairias sakytinės kalbos atmainas, pvz., buitinę šnekamąją kalbą neoficialioje aplinkoje, spontaninę šnekamąją kalbą oficialioje aplinkoje, parengtą viešąją kalbą akademinėje aplinkoje, parengtą viešąją žiniasklaidos kalbą ir t. t.¹

Atsižvelgiant į tai, kad skirtinga pokalbio situacija, vieta, socialiniai dalyvių vaidmenys lemia kalbos turinį ir raišką, pasirinktas straipsnyje aprašomo tyrimo **tikslas** – aptarti pertarų vartojimo dažnumą ir įvairovę sakytinės kalbos atmainose. Tyrimo metu taikytas tekstynų lingvistikos metodas, kai iš elektronine forma sukaupto gausaus duomenų rinkinio gaunami

¹ Nors lietuvių kalbotyroje terminai *sakytinė kalba* ir *šnekamoji kalba* neretai vartojami sinonimiškai, šiame straipsnyje remiamasi nuomone, kad *šnekamoji kalba* jau seniai yra buitinio stiliaus sinonimas (žr. Pikčilingis 1971: 331–336, Župerka 1997: 89–91), o *sakytinės kalbos* sąvoka yra labai plati ir apima visą kalbėjimo spektrą: nuo buitinio pokalbio iki iškilmingos prakalbos (remiantis Nauckūnaitė 2003: 79).

kiekybinės analizės rezultatai. Tyrimui pasitelktas morfologiškai ir iš dalies semantiškai koduotas 2006–2009 m. vartoseną apimantis *Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas* (prieiga internete: <http://donelaitis.vdu.lt/sakytines-kalbos-tekstynas>)². Tekstyną sudaro apie 80 valandų, daugiausia dialoginės ir spontaniškos, neformalaus stiliaus, bet taip pat ir parengtos, formalesnės įvairių kalbėtojų išrašytos kalbos, iš viso apie 225 000 žodžių. Visi tekстыne sukaupti pokalbiai yra skirstomi į sakytinės kalbos atmainas pagal viešumo / privatumo, oficialumo / intymumo skales, komunikacijos pobūdį ir kt. (žr. 1 paveikslą). Taikant CHILDES programos statistinės analizės paketą CLAN buvo gauti pertarų pasiskirstymo sakytinės kalbos atmainose rezultatai.

1 PAV. Sakytinės lietuvių kalbos tekstyno sudėtis

Tyrimo metu, remiantis Gintautu Akelaičiu (2002), pertarais laikomi bet kokie idiolekte dažnai pasikartojantys žodžiai, neturintys reikšminio krūvio ir sintaksinės funkcijos, negaunantys frazės kirčio bei nevalingai ar dėl įpročio įterpiami į sakinį, sakinyje ir to paties kalbėtojo tekste besikartojantys. Reikia paminėti, kad pertarų vartojimas lietuvių kalbotyroje beveik nėra tirtas. Nors neretai užsimenama, kad kalbinis perteklius, dažnai išreiškiamas pertarų vartojimu, yra viena iš esminių ypatybių, skiriančių sakytinę kalbą nuo rašytinės, galima išskirti tik kelis tyrimus, kuriuose pertarų vartosenai skiriamas didesnis dėmesys. G. Akelaitis yra rašęs apie konstrukcijas su pertarais *prasme, prasmėmis* (Akelaitis 2006) ir nagrinėjęs pertarų vartoseną, pažeidžiančią sakytinės kalbos normas (Akelaitis 2001). Andriaus Utkos (2004) teigimu, pertarai yra spontaniško ekspresyvumo požymis, o pagal jų vartojimo dažnumą tekstą galima įvertinti kaip daugiau ar mažiau prototipišką šnekamajai kalbai. Skaistės Aleksandra-vičiūtės (2011) straipsnyje, skirtame sakytinės žiniasklaidos kalbai, teigiama, kad pertarų vartojimas yra viena iš ypatybių, rodančių žiniasklaidos kalbos artėjimą prie laisvosios vartosenos,

² *Sakytinės lietuvių kalbos tekstyno* kūrimą 2006–2008 m. rėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas.

o Ingrida Balčiūnienė (2014) yra nustąčiusi, kad pertarai dažnai vartojami šešiamečių vaikų pasakojimuose.

Šiame straipsnyje aprašomas *kiekybinis* tyrimas atliktas pasitelkus 225 000 žodžių apimties tekstyną, apimantį išrašytus spontaninės ir parengtos kalbos įrašus, todėl tikimasi, kad nustatytos pertarų dažnumo ir įvairovės ypatybės papildys pradėtus šios srities tyrimus ir nurodys tolimesnes ne tik kiekybinių, bet ir kokybinių tyrimų kryptis.

PERTARŲ ĮVAIROVĖ IR DAŽNUMAS

Kaip minėta įvade, atliekant šį tyrimą remiamasi G. Akelaičio suformuluota pertaro apibrėžtimi, kurioje iškeliamas reikšminio krūvio ir sintaksinės funkcijos trūkumas, dažnumas ir polinkis šiuos žodžius vartoti nevalingai, iš įpročio³. Vis dėlto net ir remiantis šiuo išsamiau aprašu, pertarus atskirti nėra lengva. Ypač daug problemų kyla, siekiant nustatyti ribą tarp pertarų ir dalelyčių, nes dalelytei taip pat nėra būdinga semantinė reikšmė, ja tik pabrėžiame kurį nors žodį, suteikiame sakiniui emocionalumo, ekspresyvumo. Štai, pavyzdžiui, Adelė Valeckienė (1998) dalelytę *tai* priskiria prie *pradedamųjų dalelyčių*, nes jomis patogiau pradėti naują mintį, sakinį, kalbą dialoguose, kreipiantis į ką arba nekategoriškai atsakant į klausimus, o K. Župerka (1983: 112) teigia, kad žodžio *tai* vartoseną turi pertarams būdingų bruožų, kurie yra dažniausi sakytinėje kalboje. *Sakytinės kalbos tekstyno* analizė atskleidė, kad iš tiesų žodis *tai* net ir sakinio pradžioje neretai vartojamas kaip pertaras – labai dažnai ar net nuolat kartojamas žodis, neretai gali būti ne tik sakinio pradžioje, bet ir jo viduryje. Tačiau reikia pabrėžti, kad ne visais atvejais sakinio pradžioje vartojamą *tai* laikome pertaru. Jei šio žodžio vartoseną nėra labai dažna to paties pašnekovo kalboje, jį laikome dalelyte. Panašiai elgėmės ir su kitais pertarais, pagrindiniu dalelyčių ir pertarų skyrimo kriterijumi laikydami šių vartojimo dažnumą to paties pašnekovo kalboje. Vis dėlto reikia paminėti, kad kai kuriais atvejais žodžio priskyrimas pertarui gali būti subjektyvus, o neretai pasitaiko, kad tik išnagrinėjus nemažą kiekį įvairių pašnekovų pokalbių galima įsitikinti, jog vienas ar kitas žodis turi polinkį būti vartojamas kaip pertaras.

Nepaisant minėtų problemų, galima teigti, kad didelis nagrinėtų duomenų kiekis (225 000 žodžių) leido pakankamai objektyviai nustatyti pertarų vartojimo dažnumą. Gauti rezultatai rodo, kad pertarai tekstyne sudaro 1,9 proc. visų pavartotų žodžių (4 308 pavartojimo atvejai⁴). Spontaninėje šnekamojoje kalboje pertarai sudaro 2,3 proc. žodžių, o jų vartojimo gausą atskleidžia dažnumo palyginimas su rečiau vartojamų kalbos dalių dažnumu. Štai būdvardžiai spontaninėje šnekamojoje kalboje tesudaro 3 proc., prielinksniai – 4 proc., skaitvardžiai – 2 proc., jaustukai 4 proc., ištiktukai – 0,4 proc. visų žodžių, taigi pertarų vartojimą šioje sakytinės kalbos atmainoje (2,3 proc.) galime laikyti gana dažnu reiškiniu. Viešojoje kalboje (akademineje ir žiniasklaidos komunikacijoje) pertarai yra vartojami gerokai rečiau nei šnekamojoje

³ Tyrime į kiekybinę analizę neįtraukiami garsiniai pertarai, pvz.: *aaa, amm, emm, ééé* ir pan.

⁴ Pertarus *Sakytinės lietuvių kalbos tekstyne* žymėjo Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto studentas Povilas Godliauskas, dalyvavęs Lietuvos mokslo tarybos remiame projekte „Studentų mokslinės veiklos skatinimas“ (VP1-3.1-ŠMM-01-V-02-003) (vadovė dr. Laura Kamandulytė-Merfeldienė). Projektas buvo finansuojamas pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 3 prioriteta „Tyrėjų gebėjimų stiprinimas“ iš Europos socialinio fondo ir Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų.

kalboje ir sudaro 0,6 proc. visų pavartotų žodžių (plg. šioje atmainoje būdvardžiai sudaro 5 proc., prielinksniai – 3 proc., skaitvardžiai 3 proc., jaustukai 3 proc., išiktukai 0,1 proc.).

Pertarų įvairovė sakytinėje kalboje nėra didelė: nors iš viso tekstyne užfiksuoti 52 skirtingi pertarai, dažniausiai vartojama tik nedidelė jų dalis: pertaras *nu* sudaro 49,7 proc. visų pertarų, *na* – 9,5 proc., *žinai* – 8 proc., *vat* – 5,7 proc., *va* – 4,1 proc., *tai va* – 3,3 proc., *žodžiu* – 2,2 proc., *žinok* – 2,1 proc., *ta prasme* – 2 proc. (žr. 1 lentelę).

1 LENTELE. Dažniausi pertarai *Sakytinės lietuvių kalbos tekstyne*

Pertaras	Procentinis santykis tarp visų pertarų
Nu	49,7 %
Na	9,5 %
Žinai	8 %
Vat	5,7 %
Va	4,1 %
Tai va	3,3 %
Žodžiu	2,2 %
Žinok	2,1 %
Ta prasme	2 %

Lyginant spontaninę šnekamąją ir viešąją (akademinę ir žiniasklaidos) komunikaciją, matyti, kad šiose atmainose vyrauja skirtingi pertarai (žr. 2 lentelę). Pavyzdžiui, viešojoje kalboje dažniausiai vartojamas pertaras *na* (35 proc. visų pertarų) spontaninėje šnekamojoje kalboje yra gerokai retesnis (10 proc. visų pertarų), ir atvirkščiai, spontaninėje kalboje dažniausias pertaras *nu* (40 proc.) yra rečiau vartojamas viešojoje komunikacijoje (15 proc.). Skiriasi ne tik pertarų *na* ir *nu* vartojimo dažnumas šiose dviejose kalbos atmainose. Pavyzdžiui, viešojoje komunikacijoje dažnas pertaras *iš tikrųjų* (10 proc.) tesudaro tik 1 proc. spontaninėje šnekamojoje kalboje, o šioje atmainoje 10 proc. apimantis *žinai* / *žinok* sudaro tik 0,23 proc. viešojoje komunikacijoje. Pertaras *ta prasme* yra daug dažnesnis šnekamojoje kalboje (15 proc.), o pertarai *be abejonės*, *žinoma* išskirtinai būdingi tik viešajai komunikacijai (žodžiai *be abejonės*, *žinoma* yra vartojami ir spontaninėje šnekamojoje kalboje, tačiau čia jie išlaiko reikšminį krūvį ir nevirsta pertarais).

2 LENTELE. Dažniausi pertarai viešojoje ir spontaninėje šnekamojoje kalboje

Pertaras	Viešoji kalba	Spontaninė šnekamoji kalba
Na	35 %	10 %
Nu	15 %	40 %
Be abejonės	5 %	0 %
Žinoma	4 %	0 %
Iš tikrųjų	10 %	1 %
Žinai / žinok	0,23 %	10 %
Ta prasme	3 %	15 %
Žodžiu	13 %	17 %

Aprašyti ir 2 lentelėje pateikti pertarų dažnumo viešojoje ir spontanineje šnekamojoje kalboje duomenys ir išryškėję skirtumai paskatino išsamiau patyrinėti sakytinės kalbos atmainas pertarų vartojimo aspektu. Taigi kitoje straipsnio dalyje bus aprašomos dažniausių pertarų vartojimo ypatybės viešojoje komunikacijoje ir spontanineje šnekamojoje kalboje.

PERTARŲ VARTOJIMO YPATYBĖS

Kaip jau minėta, kiekybinė analizė atskleidė pertarų vartojimo dažnumo ir įvairovės skirtumus viešojoje komunikacijoje ir spontanineje šnekamojoje kalboje. Viešajai komunikacijai priskirti pokalbiai iš *Sakytinės lietuvių kalbos tekstyno* apima akademinę komunikaciją (paskaitas, diskusijas, pranešimus, bakalauro darbų ir disertacijų gynimus) ir komunikaciją žiniasklaidoje (žinių, aktualijų, diskusijų, pramogines laidas radijuje ir televizijoje). Palyginus pertarų vartojimo dažnumą akademinėje komunikacijoje ir žiniasklaidos kalboje, išryškėjo skirtingas pertarų pasiskirstymas šiose dviejose atmainose (žr. 3 lentelę).

3 LENTELĖ. Pertarai akademinėje ir žiniasklaidos komunikacijoje

Pertaras	Akademinė komunikacija	Komunikacija žiniasklaidoje
Na	30 %	20 %
Nu	6 %	50 %
Iš tikrųjų	15 %	3 %
Ar ne	10 %	0,5 %
Žodžiu	5,5 %	0 %
Be abejonės / be abejo	3 %	0 %
Žinoma	4,9 %	0 %
Vat	0,3 %	12 %
Taip sakant	3 %	0,5 %

Kaip matyti iš 3 lentelės, akademinėje komunikacijoje vyrauja pertaras *na* (30 proc. visų pertarų), o žiniasklaidos kalboje – neteiktinas šnekamajai buitinei kalbai būdingas pertaras *nu* (50 proc.), kuris akademinuose pokalbiuose labai retas (6 proc.). Žiniasklaidos kalboje dažnas buitinės kalbos pertaras *vat* (12 proc.) akademinėje komunikacijoje beveik nevartojamas (0,3 proc.). Be to, kaip matyti iš 3 lentelės, akademinė komunikacija pasižymi didesne pertarų įvairove nei komunikacija žiniasklaidoje: akademiniams pokalbiams / kalboms būdingi pertarai *iš tikrųjų*, *be abejonės*, *žinoma*, turintys tikrumo reikšmę ir atliekantys įtikinėjimo funkciją. Tačiau analizuojant jų pavartojimo atvejus, aiškiai matyti, kad žodžiai *iš tikrųjų*, *be abejonės*, *žinoma* neretai yra praradę reikšminį krūvį dėl itin dažno jų vartojimo ir nevalingo įterpimo į kalbą. Toliau pateiktas pavyzdys iliustruoja tokį pertaro vartojimo atvejį:

Ištrauka iš disertacijos gynimo: komisijos nario kalba

*Tai aš labai sveikinu doi kupiškietes, kurios, iš tikrųjų, tyrinėjo. Pasirodo, pirma disertacija... Aš net nuste-
bau, kad, iš tikrųjų, pirma disertacija iš kupiškėnų tarmės. <...> tai, iš tikrųjų, tarmė jau tenai baigia išnyk-
ti ir ten, iš tikrųjų, labai ribos neaiškios... ir paskui išsiaiškino, kad ribos labai neaiškios, tai yra, iš tikrųjų,*

ten labai naujos parapijos. <...> Pavyzdžiui, aš džiaugiuosi, kad Salantuose savo miestelio mes esam, iš tikrųjų, tvirti... ir kažkaip, iš tikrųjų, dabar tarmė mūsų ta neišnykusi visiškai...

Reikia priminti, kad tyrimo metu pertarais nelaikyti ir į statistinius duomenis neįtraukti atvejai, kai žodžiai nėra praradę savo reikšmės ir neatitinka kitų pertaro nustatymo kriterijų (pvz., labai dažno vartojimo to paties pašnekovo kalboje). Savaiame suprantama, samplaika iš *tikrųjų* daugeliu atveju laikytina prieveiksmiu, tačiau nagrinėjamas pavyzdys rodo, kad šis prieveiksmis gali netekti reikšmės ir funkcijos ir virsti pertaru.

Kitas akademinėje kalboje neretai savo reikšmę prarandantis prieveiksmis *žinoma*. Šio pertaro vartojimas taip pat užfiksuotas net kelių pašnekovų kalboje. Toliau pateikiamas pavyzdys iš disertacijos gynimo komisijos nario kalbos:

Ir čia, žinoma, yra didelis nuopelnas šitos mokyklos, profesorės xxx ir, žinoma, negalima nepaminėti docentės xxx, jos darbų. <...> Mes teigėme, kad darbe yra trys analizės dalys. Žinoma, čia įsivedami aprašomasis, kuriuo autorė mėgino nustatyti... <...> Žinoma, yra sunku šnekėti kartais apie žinomus dalykus, ir kai kas lieka turbūt, kaip čia dabar pasakyti, ne visiškai išmokta, tačiau vidinės rekonstrukcijos metodą aš sunkokai išvelgiau. Žinoma, yra tam tikrų mėginimų, bet, žinoma, čia susiję su tuo, kad autorė pati teigia parašiusi sinchroninį darbą. <...> Yra skirtumų toj pačioj tarmėj, bet, žinoma, didelių baisumų neturėtų būti.

Akademinei komunikacijai būdingi pertarai *be abejonės, žinoma, iš tikrųjų* dažniausiai vartojami iš dalies parengtuose monologuose – kai pašnekovas žino, kokia tema ir kokiai auditorijai kalbės, tačiau kalbos neskaito, o ją sako. Būtent tokiose kelias ar keliolika minučių truncančiose kalbose išryškėja asmens polinkis vartoti tam tikrą pertarą, pvz.:

<...> taip sakant, aukšto lygio, taip sakant docentė daktarė. <...> reiškia, kad, taip sakant, tos šaknys ir ir jos sritis turėtų atitikmenis kitose indoeuropiečių kalbose ten kitų. <...> yra, taip sakant, neišsprendžiamas eksperimentinės fonetikos aspektas. <...> Na dabar ta ta, kaip sakant, jau ta ta frazė šablonine tapusi. <...> bet, taip sakant, kad viskas, žodžiu, nebevertini nieko...

Sakininės lietuvių kalbos tekstyno analizė atskleidė, kad parengtose (bet ne skaitomose, o sakomose) akademinėse kalbose – pranešimuose, disertacijų gynimo kalbose, paskaitose – vyrauja pertarai, kuriais yra virtę tvirtinimo reikšmę turintys prieveiksmiai *iš tikrųjų, be abejo, žinoma* arba apibendrinant dažnai vartojami žodžiai *taip sakant, žodžiu*, o konsultacijose, kurių metu daugiau dėmesio skiriama pašnekovui, siekiama kontakto su juo, dažniau vartojami pertarai, kilę iš dalelyčių, – *nu, na, vat, ar ne*. Kelių dėstytojų kalboje užfiksuota labai dažna samplaika *ar ne*. Ji, panašiai kaip ir pertarai *na, nu*, vartojama beveik kiekviename pašnekovo sakinėje. Būtent toks dažnas vartojimas leidžia dalelytę *ar ne* laikyti pertaru, pvz.:

Tai ir nedarydama štricho laimi tokį toną. Yra juodžiau, imi dar juodžiau, tada kažką palikdama šviesiau, ar ne? Pavyzdžiui, kad nepaklystum, gali imt tamsiau toj vietoj, ar ne. Vot perėjimas atsiras, ar ne, į priekį, taip. Kontūras kažkur turi įsirašyti. Vat tada čia paimsi tamsiau, ar ne? Ir tau bus aišku, kad tu kontūro rėmuose. Mano tiktai pieštukas galbūt tam variantui yra per kietas, ar ne. Čia savaiame jau tamsiau, šviesiau, ar ne. Bet kadangi forma yra dar tamsesnė, gali faktūrom ar kažkuom sužaisti, ar ne. Pavyzdžiui, čia imdama lenki ir iškart pasižiūrėsi, ar ne. <...> Nes jeigu paimsi vienodą dalį, optiškai visada atrodys didėjimas, ar ne. Dabar, pavyzdžiui, jeigu mes matom šitokią dalį, kurią paėmėm, ar ne, paimkim vien tą viršų, ar ne, tai aš manau, kad čia mes galim paimt arčiau, žiūrėk, pakelk aukščiau.

Kaip jau minėta, žiniasklaidos kalboje pertarų pasiskirstymas kiek kitoks nei akademinėje komunikacijoje. Komunikacija žiniasklaidoje nepasižymi pertarų įvairove: čia dažniausiai vartojami pertarai *nu* (50 proc. tarp visų pertarų), *na* (20 proc.), *vat* (12 proc.), taip pat pasitaiko pertarų *iš tikryjū, ar ne, taip sakant*, bet jie būdingi tik pavienių žurnalistų kalbai. Reikia paminėti, kad pertarai dažniau vartojami radijo laidų vedėjų kalboje nei televizijos laidose. Šį polinkį galima paaiškinti spontaniškumu ir laisvesne radijo laidų forma. Televizijos laidos yra parengtos, net ir diskusijų laidose vedėjai improvizuoja gana mažai, todėl pertarų vartojimas čia nėra dažnas reiškinys, o radijo laidose pertarais gana dažnai užpildomos pauzės, pradedami pokalbiai su pašnekovais ar pereinama prie naujų temų:

Radijo laidos vedėjo kalba:

Na, bet tu, kaip istorikas, ką galėtum pasakyti? Ir Julius kalbėjo, ir aš apie psichologines priežastis. <...> Na, bet vis tik Šepečio tekste aš matau jau tokį gal begėdišką nihilizmą. <...> Butelio nesimatė, na, matyt, fotografavo ir kažkaip <...>. Jis kažkaip visiškai, na, įdomiai taip ją pristato. <...> Tai aš irgi noriu dar pasakyti, kad, na, po karo priklausymas komjaunimui buvo nusikaltimas.

Radijo laidos vedėjos kalba:

Mmm, na, dabar turbūt pats metas būtų klausti. Dar yra tokia, na, kaip savarankiškai dirbančių asmenų grupė. Jiems turbūt truputėlį kitaip yra, na. <...> Na, o ką daro Sodra, kai draudėjai vis dėlto nemoka tų įmokų? <...> Na, iš tiesų šios diskusijos tema „Savarankiškai dirbančių asmenų valstybinis socialinis draudimas“.

Kaip minėta, televizijos laidose pertarų vartojimas nėra dažnas reiškinys, šiek tiek daugiau pertarų užfiksuota regioninių televizijų laidų vedėjų kalboje:

Regioninės televizijos laidos vedėjos kalba:

Kokia buvo idėja, kodėl, vat, pavyzdžiui, būtent eglutė tavo... Ar labiau turėtų linkti prie tos klasikinės eglutės? <...> Vat, pavyzdžiui Kalėdų, kaip siūlytų puošti namus per Kalėdas? Vat, pasiūlykite žmonėms, kaip reikėtų siūlyti pasipuošti namus per Kalėdas. <...> Ar stengiatės kažką pasirinkti tokio modernaus, kaip čia, vat, buvo pristatyta menininkų darbuose visuose? <...> Kas šiandieną, vat, renginyje ir menininkų darbuose jus labiausiai sužavėjo? <...> Ar jūs už šitas klasiškas Kalėdas ir klasiškas eglutes, ar, vat, būtent už tokias modernias. <...> O kaip manote, ar lėlė galėtų, vat, atstoti juk paprastą kalėdinę eglutę namuose?

Apibendrinant pertarų vartojimo viešojoje komunikacijoje tyrimą, galima teigti, kad atmainų skyrimas pagal pokalbių pobūdį, vietą ir situaciją (į akademinę komunikaciją ir komunikaciją žiniasklaidoje) yra prasmingas ir išryškina skirtingas pertarų vartojimo ypatybes. Tikėtina, kad skirstymas į dar smulkesnes atmainas atskleistų naujų ir įdomių skirtumų.

Spontaninėje šnekamojoje kalboje pertarų vartojimo skirtumų, susijusių su pokalbių pobūdžiu, situacija ar pašnekovų vaidmenimis, neužfiksuota. Pastebėta tik tai, kad šioje kalbos atmainoje vartojami įvairūs pertarai, o neretai to paties pašnekovo kalboje užfiksuojami net keli nuolat vartojami skirtingi pertarai. Be to, spontaninėje šnekamojoje kalboje išryškėja dar vienas polinkis – perimti pašnekovo vartojamus pertarus. Toliau pateikiamos citatos iš jaunuolių pokalbio, kurio metu pertarą *žinai* nuolat vartoja pašnekovė AGN. Šiame apie pusę valandos truncančiame pokalbyje užfiksuota ir po vieną šio pertaro pavartojimo atvejį kitų dviejų pašnekovų (KRI ir DON) kalboje:

AGN: *šandien prigulau rytą, žinai. Taip viskas jau žveng jis iš manęs. Girdžiu, virtuvėj kavą pasidarė viską pats pasidarė, valgyt susidėja, žinai. <...> Nu suksis, žinai, ten kažką. Nuėja ten į tokią firmą, pem [penkiasdešimt] litų sumokėja, tipo, žinai, ka ieška darbą, tipo, suras. <...> Bet, žinai, rintai būdavo – nuo žiemos iki žiemos. Vieną žiemą įsimyliu, kitą žiemą jau kitą įsimyliu. Žinai, va, daba jau trečią žiemą da tas pats. <...>*

KRI: *...tokio nebeturėjo ir reikėjo dešimt litų primokėt. Nu, bet Doncei iš pradžių, žinai, neimė nes neturėjo pinigų, po to Jolkį susitinka, žinai... <...>*

DON: *Aš irgi Modei sakau, nerežisuota, žinai. <...>*

Pavyzdžių, kai vieno pašnekovo vartojamą pertarą perima kiti pašnekovai, galima rasti ir daugiau. Tai ypač pastebima, kai vienas iš kalbėtojų nėra linkęs vartoti pertarų, tačiau pokalbio metu pavartoja vieną kitą pertarą, būdingą pašnekovo kalbai. Toliau pateikiamas pavyzdys iš vyro ir moters pokalbio. Moters kalboje vyrauja pertaras *ta prasme*, kuris vieną kartą pavartojamas ir vyro kalboje:

Moteris: *Ai, nežinau, ta prasme, aš tai neskiriu: ar cigaretė, ar dar kažkas tai, man, ta prasme... <...> Aš vieną sykį gyvenime esu į mokyklą valanda anksčiau nuėjus. Ta prasme, nuėjau, durys užrakintos, pasižiūriu – vietoj aštuonių septynios. <...> Jeigu jie pavėlavo tikrindami, ta prasme, tą, jau išregistruotas. <...> Ta prasme, veždavo mokyklinis ar tiesiog šiaip autobusiukas. <...> Ne, nu, ta prasme, ten tokie pažeidimai buvo, kad vienas važiavo autobuso linija, kitas – ten kažkur kažką kirto neleistina <...> Ta prasme, Gintarai, tu ne taip supratai.*

Vyras: *Jį pasamdė būti atsakingu, ta prasme.*

Apibendrinant pertarų vartojimo tyrimą viešojoje komunikacijoje ir spontanineje šnekamojoje kalboje galima teigti, kad šios dvi atmainos skiriasi ne tik pertarų dažnumu ir jų įvairove, bet ir vartojimo ypatumais. Viešojoje žiniasklaidos kalboje pertarai vartojami užpildant pauzes, pradėdant naują temą ar pašnekėsį, pvz., su nauju laidos klausytoju. Akademiniame kalboje pertarais dažniausiai virsta patvirtinimą žymintys prievėksmiai (*iš tikrųjų, žinoma, be abejo*). Spontanineje šnekamojoje kalboje pertarų įvairovė labai didelė, jie vartojami dažnai ir turi polinkį būti perimami iš pašnekovų. Čia jie dažniausiai neatlieka jokios funkcijos ir vartojami ne užpildant pauzes, bet tiesiog iš įpratimo.

IŠVADOS

Atliktas tyrimas leido nustatyti kelias pertarų vartojimo sakininėje kalboje ypatybes:

1. Pertarų vartojimo dažnumas ir įvairovė yra susiję su kalbos atmaina: skirtumų pastebėta ne tik tarp viešosios komunikacijos ir spontaninės šnekamosios kalbos atmainų, bet ir viešosios komunikacijos atmainose – žiniasklaidos kalboje ir akademiniame komunikacijoje.
2. Pertarų vartojimo dažnumą ir įvairovę lemia pokalbio situacija ir pasirengimas pokalbiui, pavyzdžiui, analizuojant žiniasklaidos pokalbius, nustatyta, kad pertarai dažniau vartojama

mi radijo laidų vedėjų kalboje nei televizijos laidose. Ši polinkį galima paaiškinti spontaniškumu ir laisvesne radijo laidų forma.

3. Pertarų vartojimas yra idiolekto ypatybė, daranti poveikį pašnekovų kalbai. Spontantinės šnekamosios kalbos tyrimai atskleidė pokalbių dalyvių polinkį perimti pašnekovo vartojamus pertarus.

LITERATŪRA

- Akelaitis G. 2001: Pertarai ir šnekamosios kalbos normos. – *Bendrinės kalbos ribos*. J. Jablonskio konferencijos tezės, 55–56.
- Akelaitis G. 2002: Pertarai sakytinėje kalboje. – *Gimtoji kalba* 1, 3–6.
- Akelaitis G. 2006: Konstrukcijos su *prasme, prasmėmis*. – *Kalbos kultūra* 79, 51–62.
- Aleksandravičiūtė S. 2011: Žvilgsnis į sakytinės žiniasklaidos kalbą. – *Darbai ir dienos* 55, 208–222.
- Balčiūnienė I. 2014: Linguistic disfluency in narrative speech: Evidence from story-telling in 6-year olds. – *Proceedings of the 14th Annual Conference of the International Speech Communication Association*.
- Dabašinskiėnė I. 2008: Trumpinimas ir dažnumo poveikis šnekamojoje kalboje. – *Darbai ir dienos* 50, 109–117.
- Dabašinskiėnė I., Kamandulytė L. 2009: Corpora of Spoken Lithuanian. – *Estonian Papers in Applied Linguistics* 5, 67–77.
- Kamandulytė-Merfeldienė L., Godliauskas P. 2014: Creating and Working with Corpus of Spoken Lithuanian. – *Human Language Technologies The Baltic Perspective* / Ed. A. Utka et al., 179–183.
- Kamandulytė L., Tuškevičiūtė M. 2008: Būdvardžio vartojimo skirtumai sakytinės kalbos registruose. – *Darbai ir dienos* 50, 91–108.
- Nauckūnaitė Z. 2003: Loginiai ir lingvistiniai sakytinės ir rašytinės raiškos skirtumai. – *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika* 5, 78–83.
- Pikčilingis J. 1971: *Lietuvių kalbos stilistika* 1, Vilnius: Mintis.
- Utka A. 2004: Statistinis tekstų funkcijų nustatymas. *Daktaro disertacija*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Valeckienė A. 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Župerka K. 1983: *Lietuvių kalbos stilistika*, Vilnius: Mokslas.
- Župerka K. 1997: *Stilistika*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.

Gauta 2014 10 27

THE FREQUENCY AND VARIETY OF FILLERS IN SPOKEN LITHUANIAN LANGUAGE

S u m m a r y

The aim of the research discussed in the article is to disclose the peculiarities of the use of fillers in the spoken Lithuanian language. *Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas* (*Corpus of Spoken Lithuanian*, available at <http://donelaitis.vdu.lt/sakytines-kalbos-tekstynas/>) covering the 2006–2009 usage has been used for the research. The Corpus comprises 80 hours of transcribed language (amounting to 225 000 words in total) mostly consisting of dialogues and spontaneous, informal speech, yet including the more formal language from the prepared speeches of different speakers.

The frequency and variety of fillers are analysed taking into account the types of spoken language distinguished according to publicity/privacy. It was found out that fillers account for 2.3 per cent of words in the spontaneous spoken language, while in the public language they are used markedly less and amount to 0.6 per cent of the total of the words used. The variety of fillers in the spontaneous spoken language is extensive as they are used frequently and tend to be picked from interlocutors. In this case, they usually do not perform any function and are used habitually rather than with the purpose of filling the silence. The research of fillers in the public language showed differences between the following two types: it has been found out that the academic communication and communication in the media differ not only in the frequency and variety of fillers but also in the peculiarities of usage. In the public media language, fillers are used to fill the silence, start a new topic or conversation with a new listener of the programme. In academic language, adverbs denoting affirmation usually turn into fillers (*iš tikrujų, žinoma, be abejo* – ‘indeed, of course, no doubt’).

KEYWORDS: filler, corpus, spoken language, colloquial language, spontaneous language, public language.

LAURA KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

K. Donelaičio g. 52–205

LT-44244 Kaunas

l.kamandulyte-merfeldiene@hmf.vdu.lt